

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ ЗАКОННОСТІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ДО НЕОСУДНИХ ОСІБ

ENSURING THE LEGALITY OF THE PROSECUTOR IN THE APPLICATION OF PREVENTIVE MEASURES TO INSANE PERSONS

Смирнова-Бартенєва В.В.,

*здобувач кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Статтю присвячено актуальним питанням забезпечення прокурором законності при застосуванні запобіжних заходів до неосудних осіб у кримінальному провадженні. Автор обґрунтовує положення про те, що діяльність прокурора у цій сфері є важливою гарантією забезпечення законності при застосуванні запобіжних заходів до неосудних осіб.

Ключові слова: прокурор, неосудні особи, забезпечення законності, запобіжні заходи.

Статья посвящена актуальным вопросам обеспечения прокурором законности при применении мер пресечения к невменяемым лицам в уголовном производстве. Автор обосновывает положение о том, что деятельность прокурора в этой сфере является важной гарантией обеспечения законности при применении мер пресечения к невменяемым лицам.

Ключевые слова: прокурор, невменяемые лица, обеспечение законности, меры пресечения.

Article is devoted to ensuring the legality prosecutor in the application of preventive measures to insane persons. Author substantiates the position that the activity of the prosecutor in this area is an important guarantee of legality in the application of preventive measures to insane persons.

Key words: prosecutor, insane persons, ensuring the legality, preventive measures.

Постановка проблеми. Забезпечення прокурором законності при застосуванні запобіжних заходів до неосудних осіб є одним з пріоритетних напрямків прокурорської діяльності у кримінальному провадженні, тому що особи, які страждають на психічні розлади, є найбільш вразливою у правовому сенсі категорією населення внаслідок неможливості самостійно захищати свої права та інтереси.

Стан дослідження. Науковий аналіз проблем, пов'язаних із застосуванням примусових заходів медичного характеру, вивчали у своїх роботах П.С. Елькінд, І.Л. Петрухін, О.І. Галаган, М.А. Чельцов, С.Л. Шаренко та інші. Необхідно зазначити, у вітчизняній науці не існує фундаментальних монографічних робіт, в яких би розкривалися особливості забезпечення прокурором законності при застосуванні запобіжних заходів до неосудних осіб.

Метою статті є дослідження проблемних питань, пов'язаних із забезпеченням прокурором законності при застосуванні запобіжних заходів до неосудних осіб, а також пропозиції щодо удосконалення діяльності прокурора у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Примусові заходи медичного характеру (далі – ПЗМХ) відповідно до ст. 92 Кримінального кодексу України (далі – КК) [1] визначено як заходи, які полягають у наданні амбулаторної психіатричної допомоги, поміщенні особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також щодо запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь. Згідно зі ст. 93 КК до переліку тих, до кого можуть бути застосовані ПЗМХ, слід зараховувати осіб: 1) які вчинили суспільно небезпечні діяння у стані неосудності; 2) які

вчинили злочини у стані обмеженої осудності; 3) які вчинили злочини у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.

Запобіжні заходи в науковій юридичній літературі визначаються як різновид заходів кримінально-процесуального примусу, що є заходами превентивного характеру, які застосовуються з метою запобігання протиправній поведінці підозрюваного, обвинуваченого і забезпечення кримінального провадження [2, с. 299].

Вважаємо доцільним розглянути думки процесуалістів щодо можливості застосування запобіжних заходів до осіб, відносно яких ведеться провадження із застосування ПЗМХ.

П.С. Елькінд зауважує, що застосування запобіжних заходів до неосудних є неможливим [3, с. 60]. І.Л. Петрухін вважає, що до душевнохворих, які є небезпечними для себе та оточуючих, може бути застосований лише один запобіжний захід – взяття під варту (у лікарняних умовах), адже зміст та значення інших запобіжних заходів для душевнохворого незрозумілі і не утримають його від суспільно небезпечної поведінки [4, с. 119]. О.І. Галаган вважає, що до осіб з психічним розладом, які вчинили суспільно небезпечне діяння, недоцільним є застосування підписки про невиїзд, а затримання, утримання під вартою, особиста порука та інші заходи, можуть застосовуватись [5, с. 46–48]. Отже, серед процесуалістів відсутня єдина думка щодо можливості та виду запобіжного заходу, який може бути застосований до особи, щодо якої ведеться провадження із застосування ПЗМХ.

Застосування запобіжних заходів до особи не є обов'язком органів розслідування, воно необхідне лише за наявності достатніх підстав вважати, що

підозрюваний або обвинувачений перешкоджатиме провадженню або продовжуватиме злочинну діяльність. Особи, щодо яких здійснюється провадження із застосування ПЗМХ, за обсягом кримінально-процесуальної дієздатності на момент провадження можуть бути поділені на кілька категорій: з повною дієздатністю; з частковою дієздатністю; недієздатні.

На нашу думку, саме від обсягу їх дієздатності – інтелектуально-вольової здатності усвідомлювати свої дії як суб'єкта кримінального провадження та керувати ними, залежить можливість та необхідність обрання конкретного виду запобіжного заходу.

У контексті питання, що розглядається, доцільно звернутися до класифікації запобіжних заходів, яку надав професор М.А. Чельцов, взявши за критерій характер впливу на особу, виділив заходи психологічно-примусового характеру та заходи фізично-примусового характеру [6, с. 334–335]. Перша категорія, до якої належать усі запобіжні заходи, окрім арешту та затримання, здебільшого впливає на свідомість особи, її психологічне ставлення до виконання обов'язків, покладених у зв'язку із застосуванням цих заходів. Друга категорія пов'язана з істотним обмеженням прав особи і впливає не тільки на її свідомість, а й істотно обмежує свободу, зокрема й фізичну, вчинення дій.

Вважаємо, до осіб, щодо яких здійснюється провадження із застосування ПЗМХ, які мають повну процесуальну дієздатність під час досудового провадження, тобто можуть усвідомлювати свої дії та керувати ними, а отже, нести певні процесуальні обов'язки, можливо застосування обох категорій запобіжних заходів. До осіб, які мають часткову дієздатність, та осіб, які є недієздатними, з урахуванням неповної здатності або нездатності усвідомлено виконувати правові приписи, вважаємо найбільш ефективними є заходи фізично-примусового характеру.

Специфіка кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру полягає в можливості застосування до особи, яка може бути визнана неосудною, запобіжних заходів, визначених ст. 508 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) [7], до яких належать: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

Такі запобіжні заходи є засобами впливу на особу, яка має психічний розлад (обмеження свободи або встановлення нагляду залежно від рівня суспільної небезпеки хворого), з метою запобігти подальшій суспільно небезпечній поведінці до вирішення судом питання про застосування примусових заходів медичного характеру по суті, з одночасним наданням їй невідкладної психіатричної допомоги, якщо вона того потребує.

Необхідно враховувати, що запобіжні заходи, передбачені ч. 1 ст. 508 КПК, можуть застосовуватися до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, лише з моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби. Таким мо-

ментом слід вважати надходження висновку психіатричної експертизи з підтвердженням того, що особа страждає на психічну хворобу або має інший психічний розлад та потребує примусового лікування.

Якщо за висновком стаціонарної психіатричної експертизи особа потребуватиме примусового психіатричного лікування в умовах загального, посиленого або суворого нагляду і досудове розслідування на цей час ще не буде завершено – до такої особи може бути застосовано запобіжний захід на підставі п. 2 ч. 1 ст. 508 КПК.

Вирішенню питання про застосування спеціального запобіжного заходу обов'язково має передувати винесення слідчим (прокурором) постанови про зміну порядку досудового розслідування (ч. 2 ст. 503 КПК). Оскарження цієї постанови до слідчого судді не зупиняє виконання прийнятого рішення (п. 8 ч. 1 ст. 303, ч. 1 ст. 305 КПК).

За приписами ч. 3 ст. 508 КПК застосування запобіжних заходів у провадженні щодо застосування ПЗМХ повинно здійснюватися згідно із загальними правилами, передбаченими КПК, тобто у порядку, передбаченому гл. 18 кримінального процесуального кодексу (запобіжні заходи, затримання особи). Однак під час досудового розслідування можуть виникати проблемні питання щодо реалізації положень ст. 508 КПК, оскільки зі змісту ч. 1 цієї статті вбачається, що запобіжні заходи до особи, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ, можуть застосовуватися лише судом, а вказівка на те, що слідчий суддя наділений такими ж повноваженнями – відсутня.

З аналізу положень ч. 4 ст. 176 та ч. 3 ст. 508 КПК у їх взаємозв'язку вбачається, що запобіжні заходи під час досудового розслідування слідчий суддя застосовує за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора. Тобто такі ж правила поширюються і на провадження щодо застосування ПЗМХ. Водночас при зверненні до слідчого судді з клопотанням про застосування запобіжного заходу у провадженнях цієї категорії прокурору доцільно кожного разу обґрунтовувати законність такого звернення, посилаючись на вищевказані норми кримінального процесуального закону.

У клопотанні про застосування запобіжного заходу в порядку ст. 508 КПК України (або зміну раніше застосованого запобіжного заходу), крім загальних даних, передбачених ст.ст. 184, 200 КПК, обов'язково треба зазначати: 1) дані щодо проведеної психіатричної експертизи; 2) позицію щодо можливості забезпечення участі особи у судовому засіданні.

У клопотанні про застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, доцільно також вказувати лікувальний заклад тієї категорії нагляду, який показано особі згідно з висновком психіатричної експертизи (в умовах звичайного, посиленого або суворого нагляду).

Особливу увагу прокурор повинен приділяти законності вирішення питання щодо застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до

психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

Практика застосування вимог ст. 508 КПК України продемонструвала наявність багатьох проблем під час реалізації цієї законодавчої новели, що в основному пов'язано з відсутністю нормативно-правового акта щодо порядку застосування запобіжних заходів у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. За даними Генеральної Прокуратури, з часу набрання чинності нового КПК України до 01.06.2013 р. зазначений запобіжний захід суди застосували до 84 осіб [8].

Українським НДІ соціальної і судової психіатрії та наркології 04.02.2013 р. було ініційовано проведення обговорення з головними позаштатними фахівцями зі спеціальності «Психіатрія» регіонів України та головними лікарями психіатричних закладів відносно проблем застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, та шляхів вирішення даних проблем. Обговорення стосувалося необхідності та доцільності розробки та затвердження «Порядку застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку», «Порядку проведення лікарського нагляду щодо особи, до якої застосовано запобіжні заходи у вигляді передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом» та внесення відповідних змін до Закону України «Про психіатричну допомогу», у зв'язку з прийняттям нового КПК України.

В обговоренні взяли участь 19 регіонів України. На питання щодо необхідності та доцільності розробки порядку застосування зазначених у ст. 508 КПК України запобіжних заходів погляди серед регіонів, які надали відповіді, розподілилися так: за – 11 (58%); проти – 3 (16%); конкретно не вказана – 5 (26%).

На питання стосовно необхідності та доцільності внесення змін до Закону України «Про психіатричну допомогу» у зв'язку з прийняттям нового КПК України погляди серед регіонів, які надали відповіді, розподілилися так: за – 10 (53%); проти – 4 (21%); конкретно не вказана – 5 (26%).

Варто окремо навести деякі коментарі та рекомендації регіонів України стосовно питань, які обговорювалися.

Отже, серед інших була надана пропозиція щодо проміжного варіанта вирішення питання про перебування зазначеного контингенту осіб після завершення проведення судово-психіатричної експертизи, а саме у вигляді внесення наступних змін до наказу № 397 від 08.10.2001 р.: «Особі, які вчинили суспільно небезпечні діяння та пройшли судово-психіатричну експертизу, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, зокрема й ті, що знаходяться під вартою, можуть залишатися в умовах психіатричного стаціонару, де їм була проведена судово-психіатрична експертиза, до

моменту винесення рішення суду щодо застосування до них того чи іншого примусового заходу медичного характеру» [9].

Також надійшла пропозиція вважати запобіжні заходи у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, примусовими заходами медичного характеру та внести необхідні зміни до відповідних нормативно-правових актів.

Відповідно до іншого погляду наголошувалось на необхідності обов'язкового врахування рекомендацій судово-психіатричної експертизи щодо режиму тримання особи, під час застосування до особи запобіжних заходів, указаних у ст. 508 КПК України. Зазначалося, що перевагою такого варіанту є те, що він не потребує внесення суттєвих змін до нормативної бази та дозволить виконувати рішення суду за допомогою механізмів, які вже затверджені наказами МОЗ, та інших відомств, що дозволить забезпечити тримання осіб у відділеннях, які технічно пристосовані до конкретного контингенту, та мають підготовлений персонал, а також дозволить захистити персонал та інших пацієнтів шляхом утримання в умовах, що виключають небезпечну поведінку.

Ще одне бачення свідчить про необхідність призначення зазначеному контингенту осіб після проведення судово-психіатричної експертизи, госпіталізації в примусовому порядку (відповідно до ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу») [10].

Підсумовуючи результати проведеного обговорення, ініційованого УНДІ ССПН у лютому 2013 р., необхідно додати, що на розширеному засіданні колегії Генеральної Прокуратури України зазначене питання розглядалось у квітні 2013 р. через призму дотримання конституційних прав затриманих, ув'язнених та засуджених. За результатом розгляду, оцінивши відсутність правової регуляції застосування запобіжних заходів, передбачених ст. 508 КПК України, Генеральна Прокуратура України виступила з ініціативою розробки міжвідомчого нормативного правового акту про порядок виконання застосованого судами запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

Окремо варто звернути увагу, що у ст. 508 КПК України, якою регламентовано застосування двох видів запобіжних заходів щодо осіб, які захворіли на психічні розлади, йдеться про «поміщення до психіатричного закладу» та «лікарський нагляд». Відсутні вказівки щодо обов'язкового психофармакологічного лікування під час застосування до таких осіб запобіжних заходів, що зобов'язує лікарів психіатрів отримувати усвідомлену згоду осіб, до яких застосовуються вищезазначені запобіжні заходи щодо лікування.

Висновки. Проблемні аспекти застосування запобіжних заходів до неосудних осіб, зокрема й у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, потребують якнайшвидшого врегулювання. Необхід-

ність розробки та затвердження «Порядку застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку», «Порядку проведення лікарського нагляду щодо особи, до якої застосовано запобіжні заходи у вигляді передання на піклуван-

ня опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом» та внесення відповідних змін до Закону України «Про психіатричну допомогу» зазначається більшістю регіонів України, що свідчить про значну актуальність зазначеної проблеми та потребу її вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – С. 131.
2. Кримінальний процес: підруч. / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
3. Элькин П.С. Расследование и судебное рассмотрение дел о невменяемых / П.С. Элькин. – М.: Госюриздат, 1952. – 110 с.
4. Петрухин И.Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе / И.Л. Петрухин. – М.: Наука, 1989. – 256 с.
5. Галаган А.И. Особенности расследования органами внутренних дел общественно опасных деяний лиц, признаваемых невменяемыми: учеб.-практ. пособие / А.И. Галаган. – К.: НИИРИО КВШ МВД СССР, 1986. – 84 с.
6. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс: учебник / М.А. Чельцов. – 4-е изд., испр. и перераб. – М.: Госюриздат, 1962. – 503 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – С. 88.
8. Результаты обговорення застосування запобіжних заходів (ст. 508) за новим кримінальним процесуальним кодексом України / С.С. Шум, І.Я. Пінчук, О.О. Суховій ; Український НДІ соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України (м. Київ).
9. Про затвердження нормативно-правових документів з окремих питань щодо застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які страждають на психічні розлади: наказ МОЗ від 08.10.2001 № 397 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – Ст. 493.
10. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 19. – Ст. 143.